

Crkveno ustrojstvo i religijska praksa na području Valpova i okolice od prve polovice 16. do sredine 18. stoljeća

MIHAEL SUČIĆ*

UDK: 2-774-789.3(497.5 Valpovo)"15/17" • Pregledni članak
Primljeno: 17. studenoga 2016. • Prihvaćeno: 27. veljače 2017.

Sažetak: Na temelju objavljenih kanonskih vizitacija i dostupne literature autor analizira crkveno ustrojstvo, kao i religijsku praksu na području Valpova i okolice, to jest na području župa koje su se ondje rasprostirale od prve polovice 16. stoljeća do sredine 18. stoljeća. To je istodobno i analiza odnosa crkvene i civilne vlasti prema središtima i ostalim dijelovima župa, ali i reakcija naroda koja se ponekad javljala kao uzrok, a ponekad kao posljedica navedenih vlasti i njihova odnosa. Kao posljedica svega opstaju u cijelom promatranom razdoblju razlike između zadanih vjerskih izraza i življene religije koja postaje prožeta elementima sinkretizma.

Ključne riječi: Valpovo, franjevci, narod, župe, vjeronauk, molitva.

Uvod

Za bolje razumijevanje i proučavanje vjerske povijesti pojedinoga područja u određenom razdoblju važno je upoznati crkveno ustrojstvo i religijsku praksu. Od prve polovice 16. stoljeća pa do sredine 18. stoljeća na području između rijeke Drave i Vuke na sjeveru i jugu i utoka Karašice u Dravu na istoku, a na zapadu do naselja Miholjac i Viljevo živjelo je stanovništvo koje je pripadalo različitim vjerskim zajednicama. Na tome je području u 200 do 250 godina u kontinuitetu bilo od tri do pet župa. Ono je od druge polovice 17. stoljeća bilo u nadležnosti franjevačkoga samostana u Našicama. Promatrajući upravno-administrativno, tijekom

* Mihael Sučić, magistar povijesti, Prilaz 2i, 31554 Tiborjanci, Hrvatska, sucozag@gmail.com

osmanske vlasti ono je bilo podijeljeno na nekoliko nahija poput nahija Valpovo, Koška, Karaš, Podlužje i mnogih drugih, a tijekom habsburške vlasti na tri kotara koji su se ujedinili u vlastelinstvo Valpovo 1721. godine. O tih nekoliko župa i o njihovim župljanima pisali su mnogobrojni putopisci i vizitatori od prvih desetljeća 17. stoljeća pa do sredine 18. stoljeća. Iz toga se razloga možemo, za razliku od srednjega vijeka, detaljnije upoznati s vjerskom povijesti opisanoga kraja. Također su spomenuti posjetitelji primijetili tijekom osmanske vlasti da su uz katolike živjeli i muslimani, kalvini i pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti. Odlaskom osmanske, a dolaskom habsburške vlasti na opisanom području ponajviše ostaju živjeti katolici i na rubnim zapadnim i južnim područjima pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti.

U okviru povijesne znanosti proučavanju vjerske povijesti Valpova i okolice u sklopu istraživanja većih područja, ponajprije Slavonije, doprinijeli su mnogobrojni znanstvenici iz različitih povijesnih disciplina. U prvom redu možemo spomenuti Emanuela Franju Hoška i Josipa Buturca. Oni su u mnogobrojnim djelima¹ pisali o povijesti franjevac, ali i o drugim akterima važnima za vjersku povijest Slavonije, uključujući i Valpovo. Svakako treba spomenuti i Ivu Mažurana i Stjepana Sršana. Oni su svojim znanstvenim radom stvorili izuzetno korisne temelje za daljnja istraživanja mnogobrojnih vidova života.² Među ostalim i one vezane uz vjeru stanovništva u župama Petrijevcu, Valpovo i Miholjac u prvoj polovici 18. stoljeća. Od povijesnih izvora nepresušan su i temeljan izvor podataka kanonske vizitacije koju je priredio Stjepan Sršan, a što je vidljivo i u ovom radu.³

Na osnovi radova navedenih autora, ali i mnogih drugih, kao i objavljenih pisanih izvora, u nastavku rada bit će riječi o crkvenom ustrojstvu i religijskoj praksi na opisanom području od prve polovice 16. stoljeća do sredine 18. stoljeća. Osobito je bitno utvrditi kako je nastalo, ali i tko je utjecao na spomenuto ustrojstvo, tko je sve u njemu i na koji način sudjelovao. Također je bitno odgovoriti na pitanje kakav je bio međuodnos stanovnika pojedinoga naselja, svećenika i svjetovne vlasti i u kojoj je mjeri taj međuodnos utjecao na razvoj obrednih mjesta, u prvom redu crkava.

¹ Usp. J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*, Zagreb, 1970.; F. E. HOŠKO, *Slavonska franjevačka učilišta*, Zagreb, 2011.; ISTI, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, Zagreb, 2000.

² Usp. I. MAŽURAN, *Valpovo – sedam stoljeća znakovite prošlosti*, Valpovo, 2004.; ISTI, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, Osijek, 1993.; S. SRŠAN, *Katoličke župe u istočnoj Hrvatskoj 1733./34. godine*, Osijek, 1995.; ISTI, *Život Bartola Kašića*, Osijek, 1999.

³ Usp. S. SRŠAN, *Kanonske vizitacije, Valpovačko-miholjačko područje (1730.-1830.)*, knj. III., Osijek, 2005.

2. Crkveno ustrojstvo

Ustrojstvo Katoličke Crkve od kasne antike bilo je hijerarhijsko. Za razliku od pravoslavnih Crkava u Katoličkoj Crkvi došlo je do centralizacije na čelu s rimskim biskupom, odnosno papom.⁴ Ostali biskupi djelovali su na području pod svojom jurisdikcijom. Preko klera imali su zadaću širenja Božje riječi i krajnji cilj dovesti ljude Božjem kraljevstvu.⁵ Proučavajući literaturu, možemo uočiti da je u kasnom srednjem vijeku jurisdikciju na prostoru između Česme i Ilove, Drave, Save i Dunava imalo nekoliko biskupija.⁶ Jedna je od biskupija imala središte izvan prostora novovjekovne Slavonije, a to je Pečuška biskupija. Njezin je biskup djelovao iz istoimenoga grada Pečuha, smještenoga sjeverno od rijeke Drave. Njegova se jurisdikcija prostirala istočno od područja pod Zagrebačkom biskupijom sve do okolice Mitrovice. Ostale su biskupije imale središta u Đakovu i Zagrebu.⁷ Navedena je Pečuška biskupija potkraj srednjega vijeka imala Požeški, Vukovski, Morovički i za ovaj rad zanimljiv arhiđakonat sa središtem u Aszuágu.⁸ Potonji je obuhvaćao najistočniji dio slavonske Podravine od Miholjca do ušća rijeke Drave u Dunav kod naselja Aljmaš i prema jugu sve do područja između Vinkovaca i Save. Na opisanom je prostoru bilo oko 50 župa od oko 430 na cijelom području Slavonije istočno od Ilove. Za ovaj rad najzanimljivije su župe Martinci, Valpovo, Viljevo i Miholjac.⁹ Navedene su župe u srednjem vijeku obuhvaćale područje koje ćemo pratiti kroz veći dio ranoga novoga vijeka.

Za vrijeme osmanske vlasti pripadnici klera poput biskupa Baličevića, Ivkovića, Maravića i biskupskih vikara Masarecchija, Nikolića i misionara isusovca Kašića putovali su spomenutim krajem. Zadnje navedeni, Bartol Kašić prolazio je pokraj Valpova tijekom drugoga desetljeća 17. stoljeća u sklopu svojega misionarskoga putovanja diljem Osmanskoga Carstva, ali i šire. Tijekom boravka u okolici Valpova spominje katoličke župe Viljevo, Kuzmince, Križevce i Marijance i Grgurevce u

⁴ M. MITTERAUER, *Religije u Jugoistočnoj Europi: historijskoantropološki pristup*, u: *Migracijske i etničke teme* 24(2008.) 1-2, 20.; H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, sv. 1, Zagreb, 2001., 386.-387.

⁵ H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, 377.-378.

⁶ J. BÖSENDORFER, *Crctice iz slavonske povijesti: s osobitim obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske te Kr. i Slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*, Osijek, 1910., 328.

⁷ J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 8.-11.

⁸ Vidi o problematici naziva naselja Aszuág ili Osvak, a koje je bilo središte istoimenog srednjovjekovnog arhiđakonata i vlastelinstva u S. ANDRIĆ, *Srednjovjekovna crkva sv. Mihaela u Donjem Miholjcu*, u: S. ANDRIĆ (ur.), *Donji Miholjac: od 11. do 20. stoljeća*, Slavonski Brod, 2010, 19.-24.

⁹ J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 11.-12.; S. SRŠAN, *Stanje župa u Slavoniji 1733./1734. pod upravom franjevaca*, M. MATIJEVIĆ-SOKOL (ur.), *Spomenica Filipa Potrebiće*, Zagreb, 2004, 191.

kojima su pretežito živjeli kalvini.¹⁰ Da je potonji prostor ostao u dobrom sjećanju isusovcu Bartolu Kašiću dovoljno govori činjenica da je Svetoj stolici predlagao osnivanje posebne biskupije sa sjedištem u Požegi ili Valpovu za srednju Slavoniju.¹¹ Ni deset godina kasnije, točnije 1623. i 1624. godine apostolski vizitator Petar Masarecchi prikazuje pojedine dijelove oko Valpova. Spominje župu Viljevo iz čega možemo iščitati da se u njoj nalazi oko 2000 stanovnika, Karaševo s oko 1500 stanovnika, Kuzmince s oko 1000 stanovnika i Križevce s oko 1500 stanovnika. O ostalim župama ništa ne prenosi. Što se tiče stanovništva drugih vjeroispovijesti i vjerskih zajednica, spominje između Osijeka i Valpova oko 50 naselja u kojima žive kalvini. Među njima je oko 30 naselja u kojima žive Hrvati. Pri tome poimence spominje kalvinske župe u Marijancima, Svetom Đurđu i Gregorijancima u kojima je živjelo, po svemu sudeći, oko 5000 ljudi.¹² Na temelju izvještaja biskupijskoga vikara franjevca Petra Nikolića možemo uočiti da su bila dva uporišta franjevac provincije Bosne Srebrene u naseljima Velika i Našice sredinom 17. stoljeća. Franjevci su u drugom spomenutom samostanskom središtu vodili brigu o 20 župa. Rasprostirale su se od Voćina i Orahovice pa sve do Ivanka i Cerne, dok su franjevci samostana u Velikoj brinuli za župe Požeštine i Posavine. Prema tome, našički franjevci brinuli su se i za župe u Valpovu i okolici. Uzimajući u obzir da su tada još osmanske vlasti bile u Slavoniji, na području Valpova i Miholjca središta župa nisu bila u spomenutim središtima, nego u manjim naseljima udaljenijima od glavnih putova. Tako su, recimo, središta župa bila u Kuzmincima nedaleko od Valpova, u Čađavici, blizu Koške i Karaševa.¹³ U kasnijim prikazima možemo uočiti da se s političkim promjenama i dolaskom habsburške carske vojske i vlasti središta župa sele u Valpovo, Miholjac i Petrijevece. Postojalo je nekoliko razloga za spomenuti proces, a među njima najvažniji su demografsko-migracijski i političko-vjerski. U prvom su redu bile migracije katoličkoga stanovništva iz okolnih naselja u prazne kuće emigriranih muslimanskih obitelji u središtima budućega vlastelinstva Valpovo. Budući da je bila uobičajena praksa franjevac da prate svoje župljane, odnosno da ih i vode u nove krajeve, preseljavali su središta župa u navedena veća, središnja

¹⁰ S. SRŠAN, *Život Bartola Kašića*, 130.-131.

¹¹ J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 68.; F. E. HOŠKO, *Slavonska franjevačka učilišta*, 15.; I. MAŽURAN, *Valpovo*, 50.; S. PAVIČIĆ, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja*, Zagreb, 1953., 149.; J. BUTURAC, A. IVANDIJA, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973., 158.

¹² J. BUTURAC, *Katolička Crkva u Slavoniji*, 42. i 46.; M. MARKOVIĆ, *Slavonija: povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, Zagreb, 2002., 168.-169.; I. MAŽURAN, *Valpovo*, 50.; S. PAVIČIĆ, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja*, 149.

¹³ F. E. HOŠKO, Višestoljetni apostolski rad našičkih franjevac, u: Š. DEMO, M. RUPNIK-MATASOVIĆ i dr. (ur.), *Zapisnik franjevačkog samostana u Našicama, knjiga 1 (1739.-1787.)*, Našice, 2010., XXIX.; J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 174.; F. E. HOŠKO, *Slavonska franjevačka ishodišta*, Zagreb, 2011, 95.

naselja. Drugi je važan razlog bio bolji odnos nove, habsburške vlasti s Crkvom. Nova se vlast zbog svoje katoličke pozadine neusporedivo bolje od osmanske vlasti odnosila prema Crkvi pri čemu ona više nije bila marginalizirana u društvu, nego joj je jasno dano jedno od najvažnijih mjesta u razvoju društva u Valpovu, Slavoniji i, općenito, na svim područjima u kojima je do 1690-ih godina vladalo Osmansko Carstvo.¹⁴ Na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće zbog progona i nasilja osmanske vojske i vlasti koja je napustila krajeve sjeverno od Save narod iz Bosne na čelu s franjevcima napušta Bosnu i seli na područja pod habsburškom vlasti. Neznatan broj dolazi i na područje Valpova, točnije u naselje Šag i naselja oko Miholjca. Kako je već spomenuto, budući da su franjevci pratili i vodili narod, a navedena su naselja pripadala samostanu Našice, manji je broj bosanskih franjevaca završio u potonjem samostanu.¹⁵

Dok su se događale burne vojno-političke promjene i zagrebački i bosanski biskup raspravljali su o tome kome pripada područje Slavonije koje je dijelom u srednjem vijeku pripadalo i Pečuškoj biskupiji. Habsburška vlast 1687. godine za pečuškoga biskupa postavila je Matiju Radonjića. On se trebao brinuti za područje Valpova, Miholjca i preko Vinkovaca sve do Županje, ali su mu to osporavili slavonski franjevci na čelu s Lukom Ibrišimovićem.¹⁶ Iz svega navedenoga možemo uočiti da je krajem 17. stoljeća bilo tri aktera koji su presezali za prostorima u Slavoniji, pa tako i za područjem oko Valpova. Taj se problem jedino mogao riješiti na razini najviših instancija, to jest Bečkoga dvora. Među ostalim ovisilo je i o odluci ugarskoga primasa Pavla Szeczenyja. Primasov sud odlučio je i povukao istočnu granicu Zagrebačke biskupije Šamac – Levanjska Varoš – Drenje – Petrijevci, a Bosanska biskupija¹⁷ sa

¹⁴ F. E. HOŠKO, Višestoljetni apostolski rad, XXX.; F. E. HOŠKO, *Slavonska franjevačka učilišta*, 18.; T. SMIČIKLAS, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, Zagreb, 1891., 93.-94.; J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 209.

¹⁵ P. ŽIVKOVIĆ, *Etnička i vjerska povijest Bosne, Slavonije i Srijema do konca 17. stoljeća*, Sarajevo-Mostar, 1996, 183. i 202.; T. SMIČIKLAS, *Dvjestogodišnjica oslobođenja*, 98., 100., 107.; A. ZIRDUM, *Dioba franjevačke provincije Bosne Srebrene 1735. godine*, u: F. POTREBICA (ur.), *Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba – zbornik radova*, Jastrebarsko, 2001., 159.

¹⁶ D. BOŽIĆ BOGOVIĆ, *Katolička crkva u južnoj Baranji u 18. stoljeću*, Beli Manastir, 2009, 20.

¹⁷ Bosanska biskupija osnovana je krajem 11. stoljeća tijekom širenja kršćanstva i Katoličke Crkve na područje između rijeka Vrbasa i Drine. Pod utjecajem širenja moći bogumila diljem Bosne sredinom 13. stoljeća herceg Koloman daje Đakovo i okolice bosanskom biskupu Ponsi za moguće utočište od spomenutih bogumila. U manje od jednoga stoljeća Đakovo je od utočišta postalo stalno središte biskupije koje je i nakon osmanske vlasti to ponovno postalo, odnosno nakon diskontinuiteta uzrokovanoga osmanskom vlasti. Prema tome, zbog širenja utjecaja bogumila, pa i osmanske vlasti i islama, biskupija koja se od svojih početaka ponajviše prostirala Bosnom imala je središte u Slavoniji, točnije u slavonskom gradu Đakovu.

sjedištem u Đakovu dobila je župe Đakovo, Gorjani, Vrbica i Vrpolje.¹⁸ U sljedećim su trima desetljećima uslijedile mnogobrojne rasprave oko proširenja jurisdikcije pečuškoga biskupa na prostore koji su mu pripadali u srednjem vijeku. Na kraju su se uspjeli dogovoriti. Pečuškoj biskupiji pripali su veliki prostori između Drave i Save, a na štetu Zagrebačke biskupije. Među ostalim je i područje Valpova s okolicom pripalo biskupiji sa središtem u Pečuhu od 1733. godine pri čemu je i valpovački vlastelin Petar Antun Hillebrand von Prandau odigrao važnu ulogu.¹⁹

U isto su vrijeme, od kraja 17. stoljeća, biskupi navedenih biskupija težili postavljanju biskupijskih svećenika umjesto franjevaca u župe diljem Slavonije, pa tako i u Valpovu. Uzimajući u obzir nastale okolnosti, unatoč spomenutim htijenjima biskupijskoga svećenstva i biskupa, ugarski primas kardinal Leopold Kolonić 1703. godine potvrdio je franjevcima pravo Bosne Srebrene na upravljanje župama u Slavoniji i podunavskim krajevima pa samim time i župama u Valpovu. Glavni je razlog bila trenutačna nemogućnost da se franjevci zamijene s biskupijskim svećenicima ili franjevcima neke druge provincije. Navedeno je, zapravo, bilo protivno tridentskoj obnovi jer je ona propagirala jačanje biskupa i prednost biskupijskoga svećenstva pred redovničkim zajednicama, što nije bio slučaj u Slavoniji pa samim time ni u Valpovu.²⁰

Tijekom prijelaza iz 17. stoljeća u 18. stoljeće dodatno su se zaoštrili i odnosi unutar provincije Bosne Srebrene između slavonskih članova i novopridošlih, bosanskih članova. Na osnovi koja je uvjetovana povijesnom baštinom i osjećajem regionalne pripadnosti među spomenutima se od sredine 17. stoljeća javljalo prikriveno neprijateljstvo. Ono se iščitavalo tijekom biranja uprave provincije Bosne Srebrene i, općenito, na kapitulima tijekom mnogobrojnih odlučivanja vezanih uz svakodnevno djelovanje.²¹ Nakon desetljeća sukoba i rasprava podijelili su se 1735. godine dalmatinski samostani od kojih je nastala nova provincija sv. Kaja. Da teritorijal-

¹⁸ F. E. HOŠKO, *Franjevci*, 129.; J. BÖSENDORFER, *Crtice*, 342.; J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 159.; F. E. HOŠKO, Slavonski dio Zagrebačke biskupije nakon oslobođenja od Turaka, u: A. ŠKVORČEVIĆ i dr. (ur.), *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.-1994.*, Zagreb, 1995, 260.; F. E. HOŠKO, *Slavonska franjevačka učilišta*, 18.

¹⁹ F. E. HOŠKO, Slavonski dio Zagrebačke biskupije, 260.; J. BÖSENDORFER, *Crtice*, 358.; S. SRŠAN, *Kanonske vizitacije*, VIII.-IX.

²⁰ F. E. HOŠKO, Višestoljetni apostolski rad, XXXI.-XXXII.; D. BOŽIĆ-BOGOVIĆ, Odnos svjetovnoga biskupijskoga klera prema franjevcima u istočnoj Slavoniji i Srijemu u prvim desetljećima 18. stoljeća, u: T. MELNIK (ur.), *Zbornik o fra Antunu Bačiću, Radovi znanstvenog skupa*, Slavonski Brod-Našice, 2013., 48.

²¹ F. E. HOŠKO, *Franjevci*, 31.; R. SKENDEROVIĆ, Nasljednici fra Luke Ibrišimovića u službi slavonskog vikara zagrebačke biskupije, u: F. POTREBICA (ur.), *Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba – zbornik radova*, 129.

nim podjelama nije došao kraj, franjevci Bosne Srebrene uvjerali su se 1757. godine. Tada su se odvojili prekosavski samostani, a samim time i samostan Našice i župe na području Valpova te osnovali provinciju sv. Ivana Kapistrana koja je obuhvaćala Slavoniju i južnu Ugarsku. Tim je činom nekoć vrlo rasprostranjena Bosna Srebre- na svedena na političke granice današnje Bosne i Hercegovine.²²

3. Zaštitnici i širitelji vjere

Iz do sada navedenoga možemo uočiti utjecaj svećenika i članova redovničkih re- dova, u našem slučaju franjevaca, na čuvanje i širenje kršćanstva. Prema Max We- beru zbog posebnih vjerskih obreda koji uključuju slavljenje euharistije, ali i ostale sakramente, kao i određene vjerske ceremonije, postoji potreba za vjerskim speci- alistima u Katoličkoj Crkvi. To su svećenici koji svoj posebni položaj uživaju na temelju posvećenja, a ne porijekla. S njima u katoličkom društvu dobivamo jasnu podjelu na kler i laike.²³ Kao što je već spominjano, uz biskupijsko svećenstvo dje- lovali su i franjevci koji su od druge polovice 17. stoljeća jedini bili na području Valpova. Oni su bili prosjački red koji je u 13. stoljeću osnovao Franjo Asiški i od samih početaka djelovali su u službi riječi preko propovijedi i ispovjedaonice radi obrađivanja narodne pobožnosti.²⁴

Proučavajući povijesne izvore i literaturu, možemo uočiti da je na području spo- menutih župa, odnosno na području Valpova i okolice, djelovalo tijekom kasnoga srednjega vijeka nekoliko svećenika. U određenim razdobljima i pod okolnosti- ma nesigurnosti i straha, kao što su, recimo, i laici katolici napuštali veća naselja i samim time središta sandžaka, nahija i kadiluka, tako je i kler svojevolumno ili pod prisilom napuštao potonja naselja. Tako je i tijekom osmanske vladavine pečuški biskup s kanonicima pečuškoga kaptola napustio Pečuh i boravio izvan granica svo- je biskupije.²⁵ Čitajući o franjevcima koji su živjeli s narodom možemo primijetiti da su doživljavali svakojake neugodne situacije. Franjevcima je bilo provaljivano u samostane, bile su im nametane izvanredne daće, ali i zabranjivan rad, odnosno zatvaran samostan. Najbolji je primjer samostan u Našicama koji su osmanske vlasti zatvorile od sredine 1590-ih godina do 1620. godine. Ono je utjecalo i na katoličko stanovništvo u okolini Valpova jer su franjevci iz spomenutoga samostana djelo-

²² F. E. HOŠKO, Slavonski dio Zagrebačke biskupije, 258.; R. SKENDEROVIĆ, Nasljednici fra Luke Ibrišimovića u službi slavanskog vikara zagrebačke biskupije, 129.; F. E. HOŠKO, *Franjevci*, 32.-33.

²³ M. MITTERAUER, Religije u Jugoistočnoj Europi, 19.

²⁴ H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, 210.-211.; F. E. HOŠKO, *Slavonska franjevačka ishodišta*, 11.-12.

²⁵ S. SRŠAN, Popis slavonskih župa i škola Pečuške biskupije godine 1766., u: *Diacovensia* 1(1993.)1, 142.; J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 7. i 41.; J. BRÜSZTLE, *Povijest katoličkih župa*, Osijek, 1999, 95., 97., 99.

vali i na potonjemu području. Zbog navedenih se okolnosti tijekom 17. stoljeća smanjivao broj biskupijskoga svećenstva na prostoru osmanske Slavonije. Jedan je od boljih primjera i prostor Valpova i okolice. Ondje je početkom 17. stoljeća bilo nekoliko biskupijskih svećenika, a do druge polovice 17. stoljeća djelovali samo franjevci.²⁶ Točnije, to je, zapravo, bio samo dio širega procesa koji se događao diljem područja od Jadranskoga mora do Budima. U takvim su okolnostima katoličke župe ostajale bez klera, pa su prazna mjesta popunjavali franjevci provincije Bosne Srebrene. Pri tome je Bosna Srebrna dostigla svoj najveći teritorijalni raspon i ostvarivalo se pravilo: »Kud Turčin ćordom, tamo fratar torbom.« Taj su svojevrsni povlašteni položaj nasuprot katoličkom biskupijskom svećenstvu franjevci Bosne Srebrene imali zahvaljujući povlasticama koje im je dala osmanska vlast, misijskoj svijesti kao vjerničkoj odgovornosti i uskoj povezanosti franjevaca s narodom.²⁷ O brojčanoj nadmoći franjevaca nasuprot biskupijskoga svećenstva dovoljno govori i podatak da je još početkom drugoga desetljeća 18. stoljeća na području bosanske, srijemske i velikovaradinske biskupije bilo ukupno oko 20 biskupijskih svećenika.²⁸ Ipak, pod utjecajem drukčijih društveno-političkih okolnosti od dolaska habsburške vlasti postupno se mijenja i status, ali i brojčano stanje biskupijskoga svećenstva naspram franjevaca. Kao što je već donekle opisano u prethodnom poglavlju, unatoč tomu što su franjevci već nekoliko stoljeća održavali, a od kraja 17. stoljeća i obnavljali mnogobrojne župe i okupljali narod jer su bili jedino autohtono svećenstvo, jačao je status biskupijskoga svećenstva. Ono je nestalo na području Valpova, ali se postupno obnavljalo pod utjecajem međuodnosa i sukoba među pojedinim biskupima, ali i članovima provincije Bosne Srebrene. Još je početkom 18. stoljeća provincijal Bosne Srebrene Grgur Gabrić bio svjestan budućih trendova, pa je 24. srpnja 1702. godine naredio članovima da iskazuju poštovanje biskupijskom svećenstvu, osobito crkvenim dostojanstvenicima, odnosno biskupima.²⁹

Proučavajući literaturu, možemo uočiti da nisu samo navedeni biskupijski svećenici i franjevci čuvali i širili vjeru svojim djelovanjem prema narodu, vlasti, ali i u međusobnoj netrpeljivosti, nego i laici. Oni su na području između Osijeka, Našica i Miholjca tijekom osmanske vlasti, ali i tijekom habsburške vlasti u prvoj polovici 18. stoljeća u razrušenim crkvama, kao i u našičkom samostanu, bili orguljaši, ljekarnici, kuhari i vrtlari. Također se ne smije izostaviti i da su franjevci radili što

²⁶ J. BÖSENDORFER, *Crtice*, 329.; J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 174.; J. BUTURAC, *Povijest Katoličke crkve*, 164.; F. E. HOŠKO, *Franjevci*, 94.

²⁷ P. ŽIVKOVIĆ, *Etnička i vjerska povijest*, 174.; F. E. HOŠKO, *Franjevci*, 31., 90.; F. E. HOŠKO, *Slavonski dio Zagrebačke biskupije*, 257.; F. E. HOŠKO, *Slavonska franjevačka ishodišta*, 14.

²⁸ F. E. HOŠKO, *Franjevci*, 90.

²⁹ S. SRŠAN, *Katoličke župe*, 9.; F. E. HOŠKO, *Višestoljetni apostolski rad*, XXXI.; S. SRŠAN, *Kanonске vizitacije*, 5.-53.; F. E. HOŠKO, *Franjevci*, 130.

su znali ovisno o završenom zanatu. Tako su, recimo, po župama i u samostanu u Našicama poučavali djecu pismenosti uz vjeronauk. Ovisno o školovanosti zvonara u nekim je župama i potonji prije ili poslije mise učio djecu, ali i odrasle čitati i pisati u crkvi ili objektu koji je bio zamjena crkvi tijekom 17. stoljeća. Nažalost, još sredinom 18. stoljeća i u župama na području pod jurisdikcijom samostana Našice, kao što je župa Miholjac, dovedeni učitelj nije radio posao za koji je bio doveden. Uzdržavanje je učitelja isključivo bilo u nadležnosti župljana, a oni nisu imali dovoljno financijskih sredstava, pa je učitelj u župnoj crkvi bio zvonar. Jednim dijelom navedeno nadopunjavanje franjevac i naroda ne bi bilo moguće bez duha trident-ske obnove kojim franjevci pronalaze nov način služenja poslanju Crkve. Pri tome su širili i kršćansku pobožnost među pukom.³⁰

Brizi za vjeru svakako je pridonio tijekom prve polovice 18. stoljeća, točnije od Silvestrova 1721. godine, barun Petar Antun Hilleprand von Prandau. On je od prve godine zaposjedanja valpovačkoga vlastelinstva organizirao gradnju sakralnih objekata. To je bilo u sklopu velike obnove vlastelinstva pri čemu se jasno vidi koliko je barun važnost pridavao vjerskom životu. Prvo je krenuo od središnjih naselja, Valpova i Miholjca. U Valpovu je obnovio dvorsku kapelicu i župnu crkvu, dok je u Miholjcu obnovio župnu crkvu. Naravno, obnova je uključivala eksterijer i interijer pri čemu su sva tri objekta postala jedna od reprezentativnijih baroknih sakralnih građevina na prostoru Slavonije. Sva su se tri objekta djelomično financirala iz barunovih privatnih prihoda, a djelomično iz nametnutih dodatnih daća u obliku gotova novca ili radne rente lokalnom stanovništvu.³¹ Potonji su dobili, sagradili ugodne prostore za boravak i molitvu, ali je sigurno i sam čin gradnje dodatno gospodarski i financijski pogodilo već izmučene valpovačke i druge obitelji. Možemo pretpostaviti da je i takav angažman muških članova podložničkih obitelji imao utjecaj i na pojačano nezadovoljstvo tijekom 1730-ih godina. Prema svemu navedenom možemo uočiti da su na određeni način svi stanovnici, od klera do vlastelina, utjecali na čuvanje pa i širenje vjere, o čemu će više biti riječi u sljedećim poglavljima kada se bude nešto reklo o obrednim mjestima i o religijskoj praksi.

³⁰ F. E. HOŠKO, *Franjevci*, 37.; F. E. HOŠKO, Opismenjavanje puka u Slavoniji i Srijemu prema pastoralnim izvješćima Josipa Mihića (1733/1734), u: M. MATIJEVIĆ-SOKOL (ur.), *Spomenica Filipa Potrebice*, 179., 181.-182.; R. SKENDEROVIĆ, Nasljednici fra Luke, 130.; F. E. HOŠKO, *Slavonska franjevačka učilišta*, 37.

³¹ A. SZABO, Velikaška porodica Hilleprand von Prandau i obilježja njenih doprinosa razvoju hrvatske kulture i prosvjete, u: *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 11(2011.)11, 67.; LJ. PERČI, Valpovačka župna crkva i dvorska kapelica između 1722. i 1736., u: *Scrinia Slavonica* 9(2009.)1, 108.-110., 113.-116.

4. Obredna mjesta – crkve

U obredna mjesta ne ubrajamo samo crkve nego i groblja. Ona su mjesto molitve, održavanja liturgije i dijeljena sakramenata. U njima središnje mjesto ima oltar koji ima posebnu svetost jer se na njemu održava navedeno bogoslužje. Također se treba napomenuti da se kršćanski obred može obavljati i uz špilje ili staro drveće u sklopu svetišta, što je povezano s pretkršćanskim vjerskim smislenim djelovanjem, odnosno praksom.³²

Tijekom osmanske vlasti obredna mjesta često su mijenjala korisnike određene vjerske zajednice. Tako su i crkve u većim središtima, ali i u manjima kao što je Valpovo, pretvarane u džamije, a ako nije bilo srednjovjekovnih crkava građene su nove po uzoru na džamije iz regionalnih središta poput Sarajeva ili iz središta Osmanskoga Carstva Istanbula. U takvim je okolnostima, kao i diljem osmanske Slavonije, ali i šire, narod na čelu s franjevcima Bosne Srebrene bio nagnan obavljati, pa čak i graditi u okolnim, manjim naseljima crkve od drveta i lakoga materijala.³³ Često je i oko tih crkava bilo određenih nesuglasica. Za razliku od odnosa prema katoličkom kleru i laicima, osmanska vlast bila je blaža prema pravoslavnom stanovništvu, luteranima i kalvinima, pri čemu je zadnje spomenute podupirala na štetu katolika. Najčešće ih je podupirala tijekom sukoba oko korištenja bogomoljama ili tijekom skupljanja milostinje i drugih radnji. Iz toga razloga ne treba iznenaditi i činjenica da je stanovništvo određenoga broja naselja u okolici Valpova prešlo na kalvinizam.³⁴ O tim mnogobrojnim crkvama valpovačkoga kraja tijekom 17. stoljeća govore putopisci i posjetitelji u ime Crkve. Tako, recimo, biskupski vikar Petar Nikolić 1660. godine navodi naselje Bocanjevce u kojemu se nalaze dvije crkve. Jedna je od kamena posvećena svetom Lovri, a druga je sagrađena od drveta i posvećena je svetoj Jeleni. Taj se podatak svakako uklapa u uobičajeno mišljenje o gradnji drvenih crkava, unatoč zabranama osmanske vlasti, pored srednjovjekovnih crkava od kamena tijekom osmanske vladavine.³⁵ Srednjovjekovne su crkve bile većinom bez krova i u lošem stanju, što su napominjali i posjetitelji. Osim župne matične crkve sve su druge bogomolje bile bez osnovnih liturgijskih potreština. Nisu imale ni slike svetaca ni kalež, a kamoli nekoliko misnih haljina ili slično. U

³² M. MITTERAUER, *Religije u Jugoistočnoj Europi*, 21.-22.; K. P. LURIA, *Catholicism*, u: P. N. STEARNS (ur.), *Encyclopedia of European social history from 1350. to 2000.*, sv. 5, New York City, 2001., 287.-288.

³³ J. BÖSENDORFER, *Crtice*, 328.-329.

³⁴ J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 41.; J. BUTURAC, *Povijest Katoličke crkve*, 160., 164.; J. BÖSENDORFER, *Crtice*, 329. i 332.; F. E. HOŠKO, *Franjevci*, 94.

³⁵ J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 43.-44.; J. BUTURAC, *Povijest Katoličke crkve*, 160.; I. MAŽURAN, *Valpovo*, 50.; S. PAVIČIĆ, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja*, 149.

ništa boljem stanju nisu bile ni novosagrađene drvene crkve. Tako je, recimo, crkva u Bocanjercima izgrađena od temelja do krova, ali je bila u velikom neredu. Među ostalim su tome pripomogli i razbojnici koji su pljačkali crkve, o čemu detaljno govori Bartol Kašić kada spominje crkvu sv. Kuzme i Damjana kod naselja Ladimirci. Vizitatori su u ime Crkve napominjali da je potrebno čišćenje i bolja briga za sakralne objekte. Koliko je to bilo moguće, već smo spomenuli u prošlim poglavljima. Narod je bio gospodarski iscrpljen, kao i franjevci Bosne Srebrene kojima su osmanske vlasti često otežavale djelovanje.³⁶

Kao što ćemo vidjeti u nastavku poglavlja, relativno se loše stanje unutar i oko sakralnih građevina nastavilo i početkom 18. stoljeća, odnosno od dolaska habsburške vlasti na prostor Valpova i okolice. Ipak, kako je već i spomenuto u prethodnom poglavlju, a ovisno o mogućnostima zemljišnoga gospodara, to jest baruna Petra Antuna Hilleprand von Prandaua i lokalnoga stanovništva, pojedine su se crkve obnavljale ili gradile iz temelja. Među ostalim je u Valpovu sagrađen i župni stan od tvrdoga materijala, koji se neusporedivo razlikovao od ostalih građevina u naselju.³⁷ Sve u svemu, na osnovi kanonskih vizitacija koje su provedene u ime zagrebačkoga i pečušškoga biskupa 1730-ih i 1740-ih godina i na temelju izvještaja franjevca Josipa Mihića iz 1733. godine možemo proučiti razvoj obnove sakralne arhitekture na valpovačkom vlastelinstvu.

Zagrebački biskup Juraj Branjug objavio je kanonsku vizitaciju 1730. godine. U njoj se spominju župe Valpovo, Miholjac i Petrijevci pri čemu detaljno opisuje župne crkve u spomenutim naseljima. Za župnu je crkvu u Valpovu navedeno da je posvećena Ivanu Krstitelju, da je drvena bez tornja, da ima drveno svetohranište, bakreni ciborij, tri oltara i drugi namještaj koji je potreban za normalno funkcioniranje vjerskoga života.³⁸ Da su se određene arhitektonske vizure trgovišta Valpovo promijenile uočio je osam godina kasnije vizitator u ime Pečuške biskupije. Dok opisuje valpovačku crkvu hvali baruna i njegov trud koji je urodio plodom.³⁹ U sličnom je tonu nastavio i vizitator iz 1745. godine. Kratko je naveo da su dvorska kapelica i župna crkva u Valpovu u istom stanju sa svim potrebnim svetim predmetima.⁴⁰ Uspoređujući valpovačke crkve sa župnim crkvama u Miholjcu i Petrijercima, možemo uočiti određene sličnosti. U tih se petnaest godina može primijetiti obnova i druge dvije župne crkve valpovačkoga vlastelinstva i da se barun potrudio snabdjeti

³⁶ J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 181.; J. BUTURAC, *Povijest Katoličke crkve*, 164., S. SRŠAN, *Život Bartola Kašića*, 69.

³⁷ S. SRŠAN, *Stanje župa*, 199.

³⁸ S. SRŠAN, *Kanonske vizitacije*, 3.

³⁹ *Isto*, 9.

⁴⁰ *Isto*, 43.-45.

dotične crkve sa svim potrebnim namještajem i predmetima.⁴¹ Što se tiče stanja u ostalim naseljima, odnosno filijalama, ono je bilo raznovrsno. Spomenuta je raznovrsnost imala i jednu sličnost, sve su crkve i kapelice bile zatečene u neusporedivo lošijem stanju nego župne crkve. U nekima nije bilo krova, neke su bile u ruševinama, dok su samo neke imale stari, dotrajali namještaj ili liturgijske potrepštine, a u većinu je župnik donosio iz župne crkve. U najgorem su položaju bila naselja koja nisu ni imala bogomolju. Tako je, recimo, crkva u naselju Kunišinci koje je bilo udaljeno jedan i pol sata hoda od Valpova bila jedna od crkava u boljem stanju ako se uspoređi s ostalim filijalnim bogomoljama. Bila je izgrađena na drvenim temeljima s gredama pri čemu je bila i omazana blatom i vapnom i imala je slamnati krov. Što se tiče unutrašnjosti, vizitator je umjesto oltara našao papirnate slike i drvenu menzu na kojoj se služi misa.⁴² Promatrajući vizitaciju crkava u naseljima poput Veliškova i Harkanovaca, vidljivo je da vizitator uspoređuje sakralne građevine s onom u Kunišincima. Među ostalim jasno navodi da je u Veliškovcima nešto lošija, a da je u Harkanovcima donekle dobra bogomolja. Za razliku od spomenutih, za neka se naselja poput Tiborjanaca uopće ne spominje da imaju crkvu, dok opet neka poput Poreča imaju bogomolju koja nema dijelove zidova pa se za nju navodi da je otvorena.⁴³ Sve u svemu, takvo stanje primijetili su i župljani. Ovisno o svjesnosti u pojedinom naselju neki stanovnici priželjkuju obnovu ili gradnju crkve. Kao primjer možemo navesti stanovništvo naselja Radikovci i Bočkinci. Vizitator je u prvom navedenom naselju pronašao crkvu koja je bila opletena prućem, omazana zemljom i pokrivena šindrom, dok se u unutrašnjosti nalazila slika sv. Ane. Stanovništvo je, po svemu sudeći, htjelo još poboljšati stanje crkve jer se navodi da su molili da se u njihovom naselju postavi upravitelj župe i da će za crkvu dati teren, obrađivati oranice i livade pri čemu bi moglo lakše doći do obnove crkve. Za razliku od naselja Radikovci, u Bočkincima uopće nema bogomolje, ali se stanovništvo nada, pa je već pripremlilo drva. Na njihovu štetu, po svemu sudeći, u njihovom slučaju dolazi do određenoga sukoba i razmimoilaženja u mišljenju sa stanovništvom Radikovaca i vizitatorom. Prije svega zato što vizitator napominje da ako dođe do postavljanja upravitelja u Radikovcima, ne će biti potrebe za crkvom u Bočkincima.⁴⁴ Prema svemu navedenom možemo zaključiti da je zbog važnosti pojedine crkve dolaskom zemljišnoga gospodara i njegovih financijskih sredstava i besplatnoga rada vlastelinskih podložnika došlo do obnove župnih crkava, dok su ostale bile zanemarene unatoč željama i potrebama stanovništva.

⁴¹ *Isto*, 5., 7., 27., 31., 51.

⁴² *Isto*, 11.

⁴³ *Isto*, 13., 19.

⁴⁴ *Isto*, 19., 21.

5. Vjerski život i razlozi razlika

5.1. SVETCI I SVETIŠTA

U opisanim crkvama održavali su se određeni obredi s različitim vjerskim elementima koji svojim postojanjem sežu u pretkršćansko vrijeme, a koji su na različite načine utjecali na svakodnevicu stanovništva. Kao primjer možemo navesti štovanje svetaca koje ima određene poveznice s pretkršćanskim kultom junaka, ali i druge primjere o kojima će biti više riječi u nastavku poglavlja. Sve u svemu, uzimajući u obzir političke okolnosti na prostoru Valpova i općenito Slavonije pod Osmanskim Carstvom od sredine 16. stoljeća pa do kraja 17. stoljeća u kojima su kršćani bili u ovisnosti, ne treba čuditi njegovanje tradicije koja je bila prožeta pretkršćanskim elementima. U takvim je okolnostima teže moglo doći do vjerske obnove.⁴⁵ Proučavajući pojedine izvore, možemo uočiti sinkretizam⁴⁶ koji je na prostoru Jugoistočne Europe bio mnogo više od prihvaćanja običaja drugih religija i kultura. Kao eksplicitni primjer trebamo navesti hodočašća muslimana i kršćana u svetišta s određenim sličnostima sa svetištima iz pretkršćanskih vremena. Tako su, recimo, ljudi tijekom osmanske vlasti neovisno o tome jesu li katolici, kalvini, muslimani ili pravoslavne vjeroispovijesti hodočastili na mnogobrojna svetišta diljem Slavonije. Svakako je najpoznatije bilo kod lipa svetoga Augustina. Ono se nalazilo blizu Cernika što je bila dodatna prednost jer je spomenuto naselje bilo jedno od središta na području osmanske Slavonije i Srijema. Vjerovali su da je lipu zasadio blaženi Augustin Kažotić. Ne zna se točno iz kojega razloga, ali svake se prve nedjelje u rujnu skupio veliki broj hodočasnika. Oni su donosili svijeće i druge potrepštine kao darove za svećenike koji su služili mise. Ako uzmemo u obzir podatke koje donose autori poput Radoslava Katičića o svetištima, možemo uočiti da su se još i Slaveni prije nego što su primili kršćanstvo okupljali oko drveta radi štovanja bogova. Tako je, recimo, naveo svetište kod drveta u Dnjepru o kojemu je pisao Konstantin Porfirogenet, kao i drvo kod Baltičkoga mora za koje su tamošnji, još ne pokršteni Slaveni mislili da je boravište jednoga od njihovih bogova. Povezivanje pojedinih bogova i drveta poput hrasta ili lipa nije bilo samo karakteristično za Slavene nego i za Germane i Kelte. Na osnovi te tradicije drveće je kod kršćanskih naroda postalo svojevrsan medij između vjernika i pojedinoga sveca čime se postizalo štovanje Boga. Dok je navedeno svetište doživljavalo svoj vrhunac, drugo je marijansko svetište blizu špilje kod naselja Aljmaš dolaskom osmanske vlasti bilo, po svemu sudeći, zapostavljeno, da bi ponovno bilo obnovljeno zahvaljujući djelovanju isusovaca

⁴⁵ M. MITTERAUER, *Religije u Jugoistočnoj Europi*, 12.-13.; H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, 311.-312.

⁴⁶ Pod pojmom sinkretizam podrazumijevamo u povijesti religija različite utjecaje i prožimanje elemenata između religija i kultura.

krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Ono se nalazilo istočno od grada Osijeka, na važnom riječnom i prometnom pravcu prema Bačkoj. I ondje su hodočasnici donosili svakojake darove za lokalne svećenike. Za razliku od drugih pripadnika vjerskih zajednica katolici su i tijekom osmanske vlasti, a osobito tijekom habsburške vlasti, kada ostaju gotovo jedina vjerska skupina na prostoru valpovačkoga vlastelinstva, odlazili na dnevna hodočašća u susjedna naselja. Tako imamo primjere da za svetkovine pojedinoga naselja dolaze i ljudi iz župnoga središta. Kako navode franjevci iz Našica za narod iz Našica, ali i drugih naselja da ide u Košku prema starom običaju na dan Svetih Petra i Pavla.⁴⁷ Iz svega navedenoga možemo uočiti da je hodočašćenje bilo razvijeno među stanovništvom valpovačke nahije, a od kraja 17. stoljeća valpovačkoga vlastelinstva. Ovisno o okolnostima i tradiciji putovali su unutar ili izvan valpovačkoga područja.

Spomenuta su svetišta i hodočašća bila povezana s mnogobrojnim svetcima i blaženicima. Promatrajući imena župa, crkava i oltara diljem Slavonije pa i valpovačkoga vlastelinstva, možemo uočiti veliku rasprostranjenost imena Blažene Djevice Marije, kao i Marije Magdalene. Najpoznatiji su primjeri na području Valpova naselja Marijanci i Marjančaci koja su, po svemu sudeći, nazvana po spomenutim imenima.⁴⁸ To svakako možemo povezati s popularizacijom marijanskoga kulta u Katoličkoj Crkvi. Ona se provodila u sklopu katoličke obnove, odnosno u sklopu nastojanja Katoličke Crkve za unutrašnjom duhovnom obnovom u vrijeme razvoja reformacije u 16. i 17. stoljeću. Time se dodatno pridobivalo žensko stanovništvo koje je činilo većinu stanovništva koje je javno prakticiralo vjeru. Žene su češće od muškaraca odlazile u crkvu na svete mise i brinule se za duhovni razvoj ukućana, ponajprije djece.⁴⁹ Unatoč mnogobrojnim nastojanjima Crkve da uvodi marijanski kult preko redova poput franjevac, isusovaca i drugih, i dalje su u većini župa i crkava diljem valpovačkoga područja, ali i Slavonije bili rasprostranjeni muški sveci kao zaštitnici. Mnogi od tih zaštitnika pojedinih župa i crkava imaju kontinuitet od srednjega vijeka. U prvom redu zahvaljujući trgovačko-gospodarsko-kulturnoj važnosti pojedinoga naselja gdje se nalazila crkva. U tome kontekstu svakako možemo spomenuti crkvu posvećenu svetom Mihaelu u srednjovjekovnom Miholjcu,

⁴⁷ J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 179.; R. KATIČIĆ, Čudesno drvo, u: *Filologija* 49(2006.)45, 61.-62.; Š. KULIŠIĆ, *Stara slovenska religija u svjetlu novijih istraživanja posebno balkanoloških*, Sarajevo, 1979., 60.-68.; Š. DEMO i drugi, *Zapisnik franjevačkog samostana u Našicama, knjiga 1 (1739.-1787.)*, Našice, 2010., 175.; S. SRŠAN, *Povijest Gospina svetišta u Aljmašu*, u: V. KOŠIĆ (ur.), *Aljmaška Majka od Utočišta, Aljmaško svetište i slavonski marijanski propovjednici 18. i 19. stoljeća*, Zagreb, 2007., 81.-82.

⁴⁸ S. SRŠAN, *Katoličke župe*, 3., 15., 17., 5.

⁴⁹ *Isto*, 14.; K. P. LURIA, *Belief and popular religion*, P. N. STEARNS (ur.), *Encyclopedia of European social history from 1350. to 2000.*, sv. 5., 252.

ranonovovjekovnom šokačkom Miholjcu i modernom i suvremenom Donjem Miholjcu. Ona je jedna od najstarijih crkava na tlu Slavonije, pa i nizinskoga dijela međuriječja. Podignuta je, po svemu sudeći, sredinom 11. stoljeća, a dobila je naziv po svetom Mihaelu Arkandelu koji je tada bio jedan od popularnijih zaštitnika župa i crkava diljem Pečuške biskupije.⁵⁰ S vremenom je do kraja srednjega vijeka sagrađeno više desetaka crkava koje su pretežito nosile nazive svetaca čiji se kontinuitet može promatrati kroz cijeli rani novi vijek unatoč promjenama vlasti i drukčijim političko-gospodarsko-kulturnim okolnostima. Svakako se ističu crkve u većim naseljima koja su ovisno o političko-crkvenim okolnostima postajala središta župa. Jedna je od važnijih crkava ona svetoga Ivana Krstitelja u Valpovu. Ona je zbog činjenice da se nalazila u naselju koje je bilo središte vlastelinstva imala posebnu važnost za duhovni život stanovništva. Samim time i sveti Ivan Krstitelj imao je posebnu ulogu na području vlastelinstva. Sličnu su ulogu, ali na određenim dijelovima vlastelinstva, imali i spomenuti sveti Mihael kao zaštitnik šokačkoga Miholjca, sveti Nikola kao zaštitnik Petrijevacu i sveti Grgur kao zaštitnik Šljivoševaca.⁵¹

5.2. SINKRETIZAM

U prošlim poglavljima opisan suživot između kalvina, katolika i muslimana navodi nas na zaključak da je postojala fluidnost granica religija u krajevima sa sinkretističkim svojstvima. Među ostalim, prihvaćanje druge vjere ili ulaženje u drugu vjersku zajednicu, kao i sklapanje brakova ili vođenje zajedničkoga života u određenim životnim okolnostima i razdobljima, a što ne mora završiti brakom.⁵² Promatrajući prijelaze iz redova katolika u redove kalvina, na području Valpova postoje primjeri uzrokovani otporom prema korištenju gregorijanskim kalendarom u prvoj polovici 17. stoljeća. O tome je govorio vizitator Petar Masarecchi kada je spominjao da se u Podravini ljudi i dalje drže staroga kalendara jer su smatrali da korištenje novim kalendarom znači i promjenu vjere. Na takvo su ponašanje svakako utjecali i kalvini koji su na takav način htjeli pridobivati katolike uz sebe.⁵³ Kao primjer navedene mogućnosti ljubavnoga odnosa između ljudi koji pripadaju različitoj Crkvi ili vjerskoj zajednici možemo navesti podatak koji je iznio vizitator župe Valpovo iz 1738. godine. Spomenuo je da je neki pravoslavac iz Turske, što bi, zapravo, značilo s područja jugoistočne Europe koje je pod Osmanskim Carstvom, spavao s jednom katoličkom djevojkom iz župe Valpovo. On joj je obećao sklapanje braka, ali

⁵⁰ S. ANDRIĆ, Srednjovjekovna crkva sv. Mihaela, 11., 15.

⁵¹ S. SRŠAN, *Katoličke župe*, 14.; S. SRŠAN, *Kanonske vizitacije*, 3., 5., 45.

⁵² M. MITTERAUER, *Religije u Jugoistočnoj Europi*, 14.; K. P. LURIA, *Belief and popular religion*, 253.-254.

⁵³ F. E. HOŠKO, *Slavonska franjevačka ishodišta*, 92.

to nije ispoštovao. Uzimajući u obzir da takvo ponašanje nije dopušteno, vizitator je smatrao da djevojku treba kazniti vlastelinska vlast, a otac djevojke treba snositi posljedice zbog sramote pred crkvenim vlastima.⁵⁴ Isti je vizitator naveo još jedan primjer odnosa između katolkinje i pravoslavca. U naselju Šljivoševci bila je jedna žena koja se htjela brzo udati za jednoga pravoslavca pa je s njim živjela unatoč zabrani od oca pomoćnika. Potonji je to prijavio i tužio ju upravitelju vlastelinstva pri čemu ju je, čini se, i vizitator smatrao krivom i nazivao ju grješnicom.⁵⁵ Iz svega navedenoga vidljivo je protiviljenje miješanim brakovima, pokušaj franjevaca i Crkve da se uvede kontrola, pa i samokontrola, katoličkoga stanovništva radi homogeniziranja, pri čemu su imali pomoć uprave vlastelinstva. U isto vrijeme, za razliku od prethodnoga slučaja, ne napadaju i muškarca pravoslavne vjeroispovijesti, nego samo daju do znanja da je raskolnik.

5.3. BOGOSLUŽJE

Kao i u navedenom primjeru, i u drugim svakodnevnim okolnostima življena religija razlikuje se, odnosno prelazi određenu imaginarnu granicu zadanih vjerskih izraza. Kada se propituju oblici izražavanja spomenutih izraza, možemo uočiti da je molitva zauzimala središnje mjesto. Katolici su svake nedjelje imali zajedničku molitvu u sklopu bogoslužja, što je usko povezano sa žrtvenim bogoslužjem i službom riječi. Također je potrebno napomenuti da je uz navedenu javnu molitvu u prisutnosti bila raširena i molitva u krugu obitelji, prijatelja ili u potpunosti privatna molitva. U Katoličkoj Crkvi Tridentskim koncilom postavile su se smjernice za jedinstveno oblikovanje mise. Unatoč željama pape i biskupa, misa, odnosno liturgija, postala je samo za kler, a narod je u njoj sudjelovao kao gledatelj. To je dodatno uzrokovalo razliku između zadanih vjerskih izraza i življene religije.⁵⁶

Dodatne primjere sinkretizma i, općenito, vjerskih običaja i razlika između zadanih vjerskih izraza i življene religije na području Valpova možemo početi doživljajima Bartola Kašića s početka 17. stoljeća. On je, po svemu sudeći, bio zadovoljan ponašanjem naroda jer napominje da se pridržavaju određenih pravila pri čemu spominje post svakoga petka i subote u sklopu kojega su se uzdržavali od mliječne hrane i jaja. Ipak, spominje i poneke običaje koji su odudarali od uobičajenoga kodeksa ponašanja kao stavljanje pšeničnoga kruha i novca na oltar ili kruha na grobove za siromahe. Promatrajući takvo ponašanje, putopisac Kašić napomenuo je da se to ponašanje razlikuje od ponašanja pogana jer su oni smatrali da će ostavljeno obje-

⁵⁴ S. SRŠAN, *Kanonske vizitacije*, 11.

⁵⁵ *Isto*, 23.

⁵⁶ H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, 507.-508.; M. MITTERAUER, *Religije u Jugoistočnoj Europi*, 17.-18.

dovati pokojnici.⁵⁷ Pri tome je na svome putovanju usput spomenuo i kako mnogo ljudi dolazi na misna slavlja, ali o tome su svakako bolji, odnosno s više detalja, povijesni izvori kanonske vizitacije iz prve polovice 18. stoljeća. U njima se crkve uz već spomenutu gradnju i obnovu navode i kao prostor okupljanja vjernika pri kojem su slavili Boga, učili o svojoj vjeri i radili sve što su dogovorili sa župnikom. Ovisno o važnosti i blizini crkve u pojedinom naselju bogoslužja su se održavala svake nedjelje ili svake treće, četvrte ili eventualno samo za blagdane. Kao primjer možemo navesti održavanje bogoslužja u crkvi u naselju Marijanci. Ondje se do početka 1730-ih godina održavalo svakoga većega blagdana, a od tada jedva dvaput godišnje. Na to je svakako utjecalo i loše stanje crkve koje se s godinama sve više pogoršavalo.⁵⁸ Za razliku od navedenoga primjera, u već opisanoj crkvi u Radikovcima bogoslužje se održavalo čak trideset puta godišnje. To je svakako više bila iznimka nego pravilo na prostoru Valpova u filijalnim crkvama.⁵⁹ Kako navodi vizitator, kada bi se, kao što smo mogli uočiti, rijetko održavalo bogoslužje, lokalno je stanovništvo u suštini, prema župnikovim riječima, odlazilo u crkve i s tim je pojedini župnik bio zadovoljan, uz određene iznimke. Možda je najzanimljiviji primjer stanovnika naselja Gat. Na njih se žalio franjevac kapelan jer su na blagdane radije išli ribariti nego na misu. Vizitator pripisuje tomu ocu pomoćniku određenu krivnju jer ih treba privući na misu, ali i kazniti, ne navodeći na koji način. U sličnom je smjeru vizitator naveo i stanovnike naselja Črnkovci. Oni su predstavljeni kao jedni od najgorih. Među ostalim, uz to što rade na blagdane umjesto da idu na misu i psuju, čini se, mnogo više od ostalih jer se to kod njih izričito navodi.⁶⁰ Možda se najbolji primjer sinkretizma kršćanstva s nekim starijim, možda čak pretkršćanskim elementima, odnosno poganskim, može uočiti kod stanovnika naselja Bočkinci. Vizitator navodi da se franjevac župnik tužio na potonje zbog nemarnoga pohađanja bogoslužja i da, za razliku od slavljenja blagdana i nedjelje, slave četvrtak. Kao i u prethodnim slučajevima autor vizitacije zahtijevao je da otac upravitelj i to razmišljanje sa zadanim vjerskim izrazima zabrani.⁶¹ Sve u svemu, navedene, ali i navedene, iznimke javljale su se u pojedinim naseljima, najčešće u onima gdje su do kraja 17. stoljeća živjeli kalvini. Prema tomu, ne treba čuditi njihovo nepoznavanje ili možda čak određeni bunt prema župniku. Za razliku od spomenutih, u naseljima gdje župljani revno pohađaju nedjeljne mise u župnoj crkvi koja je bila udaljena od

⁵⁷ J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 27., 42., 68., 178.-179.; F. E. HOŠKO, *Slavonska franjevačka učilišta*, 15.; I. MAŽURAN, *Valpovo*, 50.; S. PAVIČIĆ, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja*, 149.; J. BUTURAC, *Povijest Katoličke crkve*, 158.; S. SRŠAN, *Život Bartola Kašića*, 128., 69.

⁵⁸ S. SRŠAN, *Kanonske vizitacije*, 15.

⁵⁹ *Isto*, 19.

⁶⁰ *Isto*, 25.

⁶¹ *Isto*, 21.

njihovih ognjišta dva, tri ili čak pet sati hoda javlja se određeno negodovanje. Oni su tražili i nadali se da će u dogovoru sa župnikom i višim instancijama i u njihovoj crkvi, ako su ju imali, biti češće slavljena Božja riječ. Kao reprezentativni primjer možemo navesti stanovnike naselja Viljevo. Oni su se samo žalili na oca upravitelja zbog rjeđega obavljanja bogoslužja u njihovoj crkvi. Na temelju toga možemo zaključiti i da su laici bili svjesni važnosti bogoslužja, odnosno da su imali potrebu za vrijednostima koje su se njime prenosile. Kako je vidljivo iz vizitacija, takva nastojanja u prvoj polovici 18. stoljeća nisu urodila plodom.⁶²

5.4. OSTALI SAKRAMENTI

Uz navedeno bogoslužje možemo opisati i druge sakramente. O njima se progovaralo i u izvještajima kanonskih vizitacija pri čemu se, recimo za primjer, napominjalo da su, ako nije bilo svećenika, krštenje obavili roditelji ili babice. Tako je, recimo, za naselja Marjančaci i Golinci zapisano da je jedna žena obavila krštenja dvoje djece prije nego što su umrla. Inače su spomenuta naselja bila udaljena jedan i pol sata hoda, odnosno tri i pol sata hoda od matične crkve, što je svakako također utjecalo na nemogućnost pravovremenoga dolaska franjevca.⁶³ Što se tiče pokopa, on je isto ovisio o nabrojanim uvjetima. Ljudi su često pokapali svoje pokojne bez nazočnosti svećenika jer nisu imali dovoljno financijskih sredstava da plate uslugu pokopa, ali još više i zbog udaljenosti od središta župe, odnosno nemogućnosti dolaska oca upravitelja. Kao primjere možemo navesti pokapanje stanovnika naselja Radikovci i Harkanovci. U vezi s prvim spomenutim izričito se navodi da su sami pokapali zbog udaljenosti koja je iznosila 4 sata hoda od središta župe, dok je u slučaju Harkanovaca problem pokapanja bez svećenika iznesen kao posljedica udaljenosti i loših putova. Inače su župnici i vizitatori takav način ponašanja osuđivali, ali se može uočiti i određena razina razumijevanja jer su potonji bili svjesni gospodarskih i drugih okolnosti u kojima je živjelo lokalno stanovništvo.⁶⁴ To su, među ostalima, naglašavali i stanovnici pojedinoga sela, kao, recimo, stanovnici naselja Brođanci. Oni su napominjali da je zbog velike bijede i vrlo loših putova mnogo ljudi umrlo bez sakramenata.⁶⁵ Zanimljivo je svakako uočiti i da su u naselju poput Rakitovice drukčije promatrali pokop odraslih i djece. Dok su odrasle pokapali sa svećenikom, djecu su sami pokapali. Ipak, vizitator nije mogao propustiti, a da ne napomene da se takve prakse trebaju promijeniti u svakome naselju neovisno o udaljenosti.⁶⁶ Prema tome i u naseljima poput Marjančaca koja su bila udaljena jedan i pol sata hoda,

⁶² *Isto*, 31.

⁶³ *Isto*, 17., 21.

⁶⁴ *Isto*, 13., 19.

⁶⁵ *Isto*, 35.

⁶⁶ *Isto*, 29.

kao i u naseljima poput Čamagajevaca koja su bila udaljena tri sata hoda. Čak je i za stanovnike potonjega naselja napomenuto da trebaju prestati pod prijetnjom kazne.⁶⁷ Na kraju u vezi s pokopom još treba spomenuti da se cijena pokopa u filijalama određuje kao i u središtu župe s čime je stanovništvo pretežito bilo zadovoljno. Takva je reakcija stanovnika pojedinoga naselja, po svemu sudeći, bila očekivana ako se uzme u obzir da su troškovi dolaska franjevac iz župnoga središta, odnosno matice u pojedinu filijalu bili veći od onih kada bi davali sakramente u matici. Što se tiče drugih sakramenata poput svete ispovijedi ili pričesti, u većini su se naselja obavljali i vidljivo je župnikovo i vizitatorevo zadovoljstvo. Vizitator u takvim slučajevima izričito napominje da je franjevac župnik zadovoljan ponašanjem naroda u naseljima kao što su Satnica, Lacići, Valpovo, Kunišinci, ali i u drugim naseljima.⁶⁸ Naravno, kao i u svemu, bilo je ponekih naselja u kojima stanovništvo nije zadovoljavalo sve dužnosti pa tako ni ispovijedanje grijeha ili primanje svete pričesti. Kao primjer možemo navesti već spominjane stanovnike Črnkovaca. Većina je njih, za razliku od stanovnika drugih naselja, obavila ispovijed nakon Uskrsa. Proučavajući sakrament ispovijedi, vidi se veliko pridavanje važnosti uskrsnoj ispovijedi, pa se ponašanje stanovnika Črnkovaca može interpretirati kao nepravilno. Ipak, po svemu sudeći, za takvo ponašanje ne snosi krivicu samo lokalno stanovništvo nego i svećenstvo koje nije često zalazilo u ta naselja.⁶⁹ Najbolji je primjer stanovništvo naselja Sveti Đurađ. Oni su se žalili vizitatoru da je franjevac župnik više zauzet drugim naseljima, pa djeca i odrasli potonjega uopće ne primaju sakramente. Unatoč svemu, svakako se treba napomenuti da je davao sakramente ako bi se zatekao u naselju.⁷⁰ Sve u svemu, kao zaključak o primanju sakramenata od stanovništva, odnosno davanju franjevac, trebamo napomenuti da je u pozadini svega bila udaljenost, loši putovi između stanovništva, franjevac i župne crkve, ali i odnos između spomenutih sudionika, kao i njihova financijska i materijalna sredstva.

Zaključak

Proučavajući crkveno ustrojstvo i religijsku praksu na pojedinom području u određenom vremenskom razdoblju, upoznajemo se sa zanimljivim činjenicama i procesima koji su važni za bolje upoznavanje života pojedinaca i zajednica. U skladu, ali i pod utjecajem mnogobrojnih političkih i gospodarskih procesa u Slavoniji, ali i šire, razvijao se i održavao kontinuitet crkvenoga ustrojstva na području Valpova, odnosno na području katoličkih župa Petrijevac, Valpova i Miholjca iz prve polo-

⁶⁷ *Isto*, 17., 19.

⁶⁸ *Isto*, 9., 13., 23., 33.

⁶⁹ *Isto*, 25.

⁷⁰ *Isto*, 29.

vice 18. stoljeća. Na takav su razvoj tijekom 17. stoljeća, odnosno tijekom osmanske vlasti, svakako utjecali franjevci koji su zbog bolje prilagodbe novonastalim okolnostima opstali za razliku od biskupijskoga svećenstva koje je biskup potpomagao nakon Tridentskoga koncila. Franjevci su vodili, ali i pratili narod, pa su održavali središta župa u manjim naseljima, izvan glavnih trgovačkih i drugih putova. Dolaskom habsburške vlasti i uz potporu potonje središta župa sele se u upravna i gospodarska središta vlastelinstva Valpovo. Negativno na franjevce nije utjecalo u zadnjih pola stoljeća promatranoga razdoblja ni jačanje biskupskoga utjecaja iz Pečuha jer su franjevci bili jedino svećenstvo koje je bilo prilagođeno i upoznato sa životom lokalnoga stanovništva pa ih je pečuški biskup trpio.

Zapravo je i novi zemljišni gospodar Petar Antun Hilleprand von Prandau bio svjestan važnosti franjevaca pa je počeo pomagati djelovanje potonjih. Nikako se ne smije zaboraviti spomenuti i da su laici pokušavali, pa i uspijevali, aktivno djelovati u radu župa. Oni su se nadopunjavali s franjevcima u mnogobrojnim aspektima ovisno o materijalnim sredstvima koja su posjedovali. To se najbolje vidi kroz prizmu obrednih mjesta, to jest crkava. One su se održavale, obnavljale ili gradile ovisno o snalažljivosti i svjesnosti naroda za obredna mjesta, ali i željama i potrebama vlastelinske vlasti i franjevaca u prvoj polovici 18. stoljeća. Za razliku od vremena osmanske vlasti, tijekom habsburške vlasti vidljiva je velika razlika koja nastaje između župnih i filijalnih crkava. Potonje su neusporedivo bile u lošijem stanju u vidu sređenosti i spremnosti za normalno funkcioniranje. Ponajprije jer su im nedostajale osnovne potrepštine za vođenje liturgije.

Na temelju održavanja liturgije i primanja, odnosno davanja, sakramenata u pojedinoj crkvi, odnosno naselju, osobito se u prvoj polovici 18. stoljeća vidjela razlika između župnih i filijalnih crkava, to jest središnjih i perifernih naselja. U nekima se liturgija gotovo uopće nije održavala ili neusporedivo manje nego u matici župe. To je svakako utjecalo i na međusobno optuživanje naroda pojedinoga naselja i franjevaca. Na to su svakako utjecali uz već spomenute gospodarske probleme i udaljenost pojedinoga naselja od matice, ali i okolišni i vremenski uvjeti koji se mogu uočiti u iskazima o lošim putovima. U takvim se okolnostima odražavaju elementi sinkretizma koji su u određenim slučajevima prožeti i pretkršćanskim. Prije svega se mogu uočiti kada poneki župljani slave četvrtak umjesto nedjelje ili se žele ženiti s pripadnicima druge vjeroispovijesti. Također kada uzimaju obrede poput pokopa ili krštenja svojih suseljana u svoju nadležnost unatoč tomu što kršćanstvo ima specijaliste, to jest kler. Protiv svih navedenih primjera nastupaju vizitatori i franjevci uz pomoć vlastelinske uprave pokušavajući uvoditi kontrolu radi stvaranja samokontrole kod župljana. Sve u svemu, na temelju navedenoga možemo uočiti razliku između zadanih vjerskih izraza koje propagiraju vizitatori i franjevci i življene religije koju narod svakodnevno prakticira.

CHURCH ORGANIZATION AND RELIGIOUS PRACTICES IN VALPOVO AND SURROUNDING AREA FROM THE FIRST HALF OF THE 16TH TO THE MID-18TH CENTURY

Mihael SUČIĆ*

Summary: *Based on the published canonical visitations and available literature, the author analyzes the church organization and religious practices in Valpovo and the surrounding area, that is, in the area of parishes that were present there from the first half of the 16th century to the mid-18th century. It is both an analysis of the relationship of the church and civil authorities toward the centers and other parts of the parishes, but also of people's reactions which sometimes occurred as a cause, and sometimes as a consequence to the mentioned authorities and their relationship. As a result of all this, for the entire examined period, there are differences between the set religious expressions and the lived religion that becomes imbued with elements of syncretism.*

Keywords: *Valpovo, Franciscans, people, parishes, religious education, prayer.*

* Mihael Sučić, Master of History, Prilaz 2i, 31554 Tiborjanci, Croatia, sucozag@gmail.com